

Lelkes György gazdag forrásanyagot tartalmazó, kibővített szótára nemcsak a tudomány (legfőképpen a nyelvészet, a névkutatás, a történelem- és a földrajztudomány) képviselői, hanem a szélesebb, a nevek és helyek iránt érdeklődést mutató művelt nagyközönség számára is hasznos kézikönyvként szolgál. E szótár nagy erénye, hogy a szerzője teljességre törekedve igyekszik feltérképezni és azonosítani a történeti Magyarország helységneveit, s egyúttal e helyekről igen alapos és gazdag leírást is ad. Munkájával Lelkes György a magyar történelmi múlt és kultúra s általában a magyar identitástudat szolgálatába állítva hozott létre hasznos kézikönyvet.

KOVÁCS ÉVA

ZILAHY LAJOS, **Sárréti tájszótár**. Argumentum, 2011. (490 lap)*

1. A nyelvjárások iránti érdeklődés több évszázadra visszatekintő hagyományai ellenére a hazai és a nemzetközi tudományosságban is a tájszavak gyűjtése csak a 19. században ért el jelentősebb eredményeket. Hazánkban a Magyar Nyelvőr megjelenésétől kezdve erősödik fel ez a folyamat, ekkor indul meg ugyanis a tájszavak intenzív gyűjtése, és válik rendszeressé a gyűjtemények közzététele is. Minthogy a jelenleg mintegy harminc tájszótárunk a nyelvjárási régiókat tekintve aránytalanul oszlik el, egy-egy újabb regionális tájszótár megjelenése az egész nyelvterületre kiterjedő vizsgálatok lehetőségét mozgathatja elő.

Amint azt a bevezetőből megtudjuk, a Sárréti tájszótár anyaggyűjtési munkálatai 1991-ben kezdődtek és 1999-ben fejeződtek be, de a forrásjegyzékből az is kiderül, hogy Zilahi Lajos élőnyelvi gyűjtései évtizedes előzményekre tekintenek vissza. A Sárréti tájszótár 226 forrásból merít, amivel magára vállalja mindazokat a nehézségeket, amelyek a különböző források adta lehetőségekből és korlátokból fakadnak. A szótár gyűjtési területeként a szerző a Berettyó és a Körösök hajdani Sárréti országhatáron belüli részét határozta meg, de a korpuszban két határon túli településről (Nagyszalontáról és Értarcsáról) is találunk adatokat. Noha a Sárrét vidékének szélső határait lehet vitatni, a szerző gyakorlati megfontolásokból — s nagyon is helyeselhető módon — elzárkózik a tudományközi vitától, s elfogadja a táji-természeti-földrajzi adottságokon alapuló körülhatárolást. A Sárréti tájszótár többnyire a köznyelvben ismeretlen valódi, alaki és jelentésbeli tájszavakat teszi közzé.

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

2. Bár a Sárreai tájszótár önmagát mint szinkrón tájszógyűjteményt definiálja, bizonyos szempontból hasonlóságot mutat a történeti regionális szótárakkal is, amelyek egy-egy régió adott időhatárok közötti történeti szóanyagát adják közre. A szótár tudniillik a 19. századi és a valamivel azt megelőző időkből való helyi följegyzésekből és helytörténeti munkákból származó adatokat is közlétesz. Ezt a szerző többek között azzal indokolja, hogy a Szinnyei József-féle Magyar tájszótár, amelynek adatállománya az egész nyelvterületet felöleli, a Sárreai tájszavait csak korlátozott mennyiségben tartalmazza, mivel csak a Magyar Nyelvőről és az Ethnographia című folyóiratból származó adatokat használ fel. A Sárreai tájszótár történeti adatai ennek megfelelően visszanyúlnak a 18–19. század fordulójáig, az összegyűjtött anyag tehát két évszázad lokalizált tájszóanyaga. Egy-egy tájszótár nyelvi anyagába a történeti anyag beemelése nem példa nélküli, hiszen Bálint Sándor Szegedi szótárára vagy Tóth Imre Ipoly menti palóc tájszótárára szintén jellemző ez a kétarcúság. Az is természetes, hogy egyfajta történetiség szinte kivétel nélkül jellemző a tájszótárakra, hiszen azok legtöbbször célzottan az archaizmusokat gyűjtik. Az adatállománynak a későbbi lexikológiai vizsgálatokba való bekapcsolását megnehezíti viszont az a körülmény, hogy az egyes szócikkekben az adatok történeti jellege semmilyen módon nincs jelezve (lásd például a *kanális*, *tanyahely* szócikkeket), az csak az egyes források visszakeresése után válik nyilvánvalóvá, ahol az összesen 226 felhasznált forrás között *Tö* jelzéssel vannak ellátva a történeti jellegű munkák.

Másfelől a szótár a másik átfogó, az egész nyelvterületről való adatokat összegyűjtő munka, az Új magyar tájszótár Sárreai vonatkozó tájszóállományát is ki tudja egészíteni, mivel olyan 20. századi legújabb adatokat ugyancsak közlétesz, amelyeket az Új magyar tájszótár — az anyaggyűjtés 1960-nal történő lezárása miatt — nem tartalmazhatott. A Sárreai tájszótár tehát egyfajta összegzése kíván lenni a korábban megjelent regionális és általános tájszótárak e területre vonatkozó anyagának, ám esetében mégsem beszélhetünk a szó szoros értelmében vett élőnyelvi szinkrón tájszótárról, mivel e munka — ahogyan erről már fentebb is szó esett — nem csupán adatközlőktől, egyidejű nyelvállapotból származó adatokat rögzít. Bizonyára a szótár korábbi forrásokat felhasználó jellegéből fakad például az a jellegzetessége is, hogy az adatok szociális hátterére, érvényességére vonatkozó utalásokat csak korlátozott számban tartalmaznak az egyes szócikkek. Sok korábbi tájszótárhoz hasonlóan a szerző ugyanis mindössze a lexéma kihalt (például *bürihid*), régies (például *ágybér*) vagy nóvum (például *csoport*) voltát jelöli egy-egy szóalak kapcsán. Más regionális vagy helyi tájszótárak viszont másként járnak el, és a visszaszorulás fokozatát, valamint a neologizmus elterjedésének mértékét is fontosnak tartják jelezni. Az egyes tájszavak szociális érvényessége azért is különösen fontos, mert ezzel egyidejűleg arról is képet kaphatunk, hogy a különféle népszokások, hagyományok ér-

vényben vannak-e még az adott területen. A problémát Zilahi Lajos is érzékeli, s a szótárnak ezt a hiányosságát az általa felhasznált helyi tájszógyűjteményekből hiányzó minősítésekkel indokolja. Egy ilyen területet felölelő, korábbi forrásokat nagy számban felhasználó munkától valóban nem is várható el, hogy a nyelvészológiai kívánalmaknak ilyen mélységben megfeleljen.

A nyelvjárási lexikográfia kapcsán szintén gyakran vitatott kérdés a megfigyelői paradoxon, amely probléma jelen gyűjtés kapcsán is felmerülhet ugyan, de a szótár használata közben lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy számos előnnyel jár az, ha a közzétevő a saját anyanyelvjárásának lexémáit dolgozza fel. Nemcsak a társadalmi érvény szerinti minősítés válik így hitelesebbé, hanem az egyes jelentések tagolása, árnyalása is szükségessé teszi az adott nyelvjárás és a vele kapcsolatos tárgyi és tudati világ alapos ismeretét.

3. A Sárreți tájszótár azon keresztül, hogy az adott régióknak a korábbiaknál teljesebb, több forrást feldolgozó gyűjteményét adja, a nyelvtudomány számára számos szélesebb körű, ugyanakkor konkrétan is megfogalmazható lehetőséget kínál. Mivel a Tisza-Körös vidéki nyelvjárási régió sárreți nyelvjárásai hangtani tekintetben jórészt homogének, az egyes nyelvjárási sajátosságok — melyekről a bevezetőben külön összegzést is kapunk — a szótár segítségével nagyszámú példán keresztül vizsgálhatók. Nehezen kezelhető lexikográfiai problémát jelent ugyanakkor hangtani, hangtörténeti szempontból egy-egy szócikk címszavának a megállapítása, s ezáltal bizonyos adatok egy szócikkbe szerkesztése, illetőleg különválasztása. A szócikkek címszavainak megállapításában alkalmazott következetes megoldások ugyanis a szótár további felhasználását nagyban megkönnyítik. A Sárreți tájszótár címszavai ennek az elvárásnak többnyire megfelelnek, ellentmondásokat mindössze néhány szócikkben tapasztalhatunk (lásd például a *dágvány*, *dévány* szócikkeket, ahol a Komádiból származó *déványok* forma mindkét címszó alatt szerepel).

Magától értetődik, hogy a szótár anyaga a hangtani jelenségeken túl egyéb nyelvészeti vizsgálatok tárgyát is képezheti: a sárreți térség jellegzetességeként például egy sajátos jelentésmező, a rétség és a művelésbe vont szárazulatok világának kifejezései (pl. *árendál*, *csörmő*, *halhi* stb.) állnak egybegyűjtve a kutató rendelkezésére. Egy ilyen jellegű tájszótár ugyanakkor nyelvföldrajzi vizsgálatok alapjául is gyakorta szolgál, s bizonyos tájszavak izoglosszáinak a megerősítését vagy akár pontosítását teszi lehetővé (pl. *nadáj*, *uszu*). A Sárreți tájszótár mindemellett a hely- és személynév-kutatók számára is haszonnal forgatható, ugyanis önálló szócikként (pl. *Bik-ér*, *Binci*) vagy a szócikkek részeként, a szószervezetek és a szókapcsolatok között (pl. *Pince-rét*) tulajdonneveket is közzétesz. Bár a tájszótárakba általában közszók kerülnek, van néhány olyan tájszótárunk is, amely hely- vagy személynéveket is közöl: például a sajátos, az adott nyelvjárásra jellemző hangfejlődés illusztrálása vagy a tájspecifikus becézési

formák alaki jellemzőinek bemutatása érdekében. A Sárréti tájszótárban a tulajdonnevek között találunk használatban levő (pl. *Mak-sár, Szék-laponyag*) és kihalt helyneveket (pl. *Besenyő-porong, Büszke-porong, Csikász-porong*), asszonyneveket (pl. *Bodóné*), beceneveket (pl. *Binci*), csúfneveket (pl. *Csiríz*) és kutya-
neveket egyaránt (pl. *Burkus, Bundás*). A tulajdonnevek közlése kapcsán nem feltétlenül érthetünk egyet a szerző által választott megoldással, hogy a közszei előzményre visszamenő tulajdonnevek címszavai közszei státusú elemekként szerepelnek (lásd pl. *Borjúlegelő, Bundás, Csinos*), holott az adatok egyértelműen tulajdonnévi jellegűek.

A nyelvtudományi hasznosíthatóság mellett a tájszótárak kapcsán a néprajztudomány számára való vizsgálati lehetőségeket (például a népi időjósok, népies és lakodalmi rigmusok tanulmányozásának szerepét) szokás kiemelni. A Sárréti tájszótár ebben a tekintetben sem marad el az elődöktől, hiszen Zilahi Lajos már a bevezetőben megfogalmazza, hogy a szótár céljai közé tartozik a vidék népéletének tájszavait, a régi hagyományok elemeit, valamint a vidék nyelvjárására jellemző szólásokat, szóláshasonlatokat elénk tárni. A szerző lényegesnek tartja továbbá, hogy az egykori növény- és állatvilág még szótárazható elnevezéseit (pl. *csenkesz, compó, cigányhal*), valamint a vízszabályozás után kihalt kifejezéseket (pl. *cúca, laponyag*) ugyancsak rögzítse.

4. KISS JENŐ szerint a tájszótáríró feladata az, hogy a beszélt nyelvből összegyűjtse az adott tájegységnek a köznyelvhez viszonyított lexikai többleteit, ezeket az elemeket bizonyos szempontok alapján minősítse, s az adott korpuszt lexikográfiai módon megfelelő, korszerű módon szótárrá szerkessze (Magyar Nyelvőr 126 [2002]: 392). Zilahi Lajos Sárréti tájszótára a modern lexikográfia ezen követelményeinek messzemenően megfelel. A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott, mint arra, hogy 52 település tájszóanyagát a saját élőnyelvi gyűjtései és más források révén feldolgozza. Gondos munkájának köszönhetően az egyes szócikkekből felépülő szótár nemcsak igényesen megszerkesztett szócikkeivel tűnik ki, hanem külső formájában is esztétikus, az alkalmazott technikai megoldásai pedig a könnyen kezelhetőséget és a későbbi felhasználást nagymértékben elősegítik.

BÁBA BARBARA